

Тетяна Горанська

**Характеротворча функція сновидінь в романах та повістях
І.Франка 90-х років**

В статті досліджуються художні функції сновидінь в романах та повістях Івана Франка. Автор розглядає сновидіння як важливий прояв феномену підсвідомого. Проаналізовано символічне значення сновидінь та їх роль в розкритті характерів персонажів.

Ключові слова: підсвідомість, сновидіння, характеротворення.

This article investigates artistic functions of dreams in stories and novels by Ivan Franko. The author regards dreams as an important manifestation of the phenomenon of subconscious. The symbolic mean of dreams and their role in revealing personages characters has been analysed.

Key-words: subconsciousness, dreams, character-making.

Одним із перших в українській літературі письменників, який звернувся до феномену підсвідомого був Іван Франко. Яскравим свідченням цього був трактат "Із секретів поетичної творчості" (1898), в якому письменник репрезентує нове розуміння природи поетичної творчості та нові методи літературної критики на основі найновіших відкриттів у психології.

Як зазначає Іван Фізер, нова концепція Франка базувалась на даних експериментальної психології В. Вундта, психолінгвістики Г. Штейнталя та психоестетики М. Дессуара. Із "Основ фізіологічної психології" Вундта Франко взяв поняття "психічного досвіду", із "Вступу до психології та мовознавства" Штейнталя - закони асоціацій", а з "Подвійного Я" Дессуара - поняття підсвідомого. [4; 56]. Розуміння Дессуаром людської психіки як

системи " свідоме - підсвідоме" в значній мірі передувало класичному психоаналізу Зигмунта Фрейда.

Відштовхуючись від праці Дессуара, Франко так характеризував особливості підсвідомого: "Найбільша частина того, що чоловік зазнав в житті, найбільша частина усіх тих сугестій, які називаємо вихованням, і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячолітньої культурної праці всього людського роду, перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах. Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз впливає на наші суди, на нашу діяльність і керує нею не раз далеко сильніше від всіх контраргументів нашого розуму" [5; 349].

Увага Франка до проблем психології, прагнення розкрити таємниці людської душі, що було особливо характерним для його творчості 90-х років, не залишилось поза увагою сучасного літературознавства. Важливим кроком для розуміння творчого методу Івана Франка та його еволюції стало дослідження Івана Фізера (США) „Іван Франко: від соціологічної до психологічної зумовленості в літературі”. Проблеми психологізму в творчості Івана Франка та українській літературі кінця ХІХ – початку ХХст. досліджують також Михайло Гнатюк, Микола Жулинський. Предтечею українського модернізму вважає Франка Ніла Зборовська, яка присвятила його творчості чимало уваги в своєму посібнику „Психоаналіз та літературознавство”.

У контексті цієї проблеми цікавими є дослідження львівських франкознавців: Івана Денисюка, Алли Ковальчук, Миколи Легкого, в яких приділено увагу функціям сновидінь та їх значенню у творчості письменника. Однак, оскільки тема підсвідомого не є прерогативою їх робіт, це питання розглядається у згаданих працях лише побіжно. Тому

актуальність нашого дослідження полягає в недостатній вивченості вищезазначеної теми.

У цій невеличкій розвідці ми поставили за мету дослідити функції сновидінь в повістях та романах Івана Франка 90-х років.

Відповідно до цього ми поставили перед собою такі завдання:

- 1) визначити елементи підсвідомого в творах Івана Франка;
- 2) проаналізувати функції сновидінь у повістях та романах: „Для домашнього огнища”, „Основи суспільності”, „Перехресні стежки”.

Одним із важливих проявів підсвідомого в прозових творах І. Франка є сновидіння, які мають глибоко символічний характер та грають важливу роль в розкритті характерів персонажів. Проаналізуємо деякі з них.

Герой повісті "Для домашнього огнища" капітан Ангарович, по п'яти років відсутності повертається з війни додому. Як кожній людині, довгий час відірваній від рідної сім'ї, спочатку йому все ввижається в рожевому світлі. Після радісної зустрічі з дружиною та дітьми, зворушеного та втомленого Ангаровича опановує сонна змора. Каштану сниться, що він маленький хлопчик і греться величезним діамантом, який йому дає якесь божество. Франко описує радість хлопчика, який в захваті підкидає камінь догори, проте зловити не може. Хлопчика опановує тривога, він шукає камінь, але дарма. Простора "святиня", де він грався перетворюється на тісне приміщення, вцент заповнене меблями. Надсаджуючи всі свої сили, хлопчик пересуває, перевертає меблі, але знайти діамант вже не може.

Прокинувшись, Ангарович пояснює свій сон дуже раціоналістично - втомою м'язів. Цікаво, що далі, в розмірковуваннях свого героя, Франко порівнює стан сну з гіпнотичним станом, вживаючи термін "сугестія" (лат. *suggestio* - навіювання): "Приспати умислові влади, окрім одної, і сю одну якимись механічними чи психічними стимулами пхнути в яким-небудь напрямку - і в душі приспаного повстає якась ідея, якийсь розгін, що не

находячи впину в своїх духовних владах, опановує чоловіка зовсім." [5; 25]. Все це свідчить про те, що Франка дуже цікавила природа сновидінь.

Трактування сновидінь як результату відповіді свідомості на зовнішні подразники є суто матеріалістичним розумінням природи сну. Проте сам Франко говорив і про символічну природу сну, чим передбачив новітні психоаналітичні концепції. Батько психоаналізу З. Фрейд відзначав: "Сновидіння переважно складається з зорових картин (ситуацій), тому приховані думки повинні перш за все бути змінені, щоб зробитись придатними для такого способу вираження. Вони являються нам не в тверезих словесних формах, якими наша свідомість здебільшого користується, а виражаються символічно, через порівняння та метафори, як в образній поетичній мові." [7; 161].

Задовго до того, як Фрейд оприлюднив свої дослідження природи сновидінь, Франко зазначав: "Порівняння поетичної фантазії з сонними привидами, а в дальшій лінії з галюцинаціями, тобто з привидами наявні, не є пуста забавка. Се явища одної категорії. Творячи свої постаті, поет в значній мірі чинить те саме, що природа, викликаючи в людській нервовій системі сонні візії та галюцинації. Значить, кожний чоловік у сні, або в гарячці є до певної міри поет; студіюючи психологію сонних візій та галюцинацій, ми будемо мати важні причинки до пізнання поетичної фантазії і поетичної творчості". [5; 53].

Відзначаючи символічність снів, їх віще і пророче значення, Франко досить часто використовував символічні сни в своїх творах. Символічним є й приведений вище сон героя повісті "Задля домашнього огнища". Образ брильянта, яким грається хлопчик - це символ щастя, кохання. Отже втрата брильянта означає втрату героєм того сімейного вимріяного щастя, на яке він так сподівався по приїзду з війська.

Автор показує, що в рожевому тумані, який оповив героя по поверненню додому, він не звернув уваги на ті зміни, які сталися під час

його відсутності. Проте підсвідомість зафіксувала ці зміни, щоб "підказати" їх уві сні. Поштовхом до підсвідомої роботи мозку стає зміна вмєблювання, на яке герой спочатку не звертає уваги і яке уві сні не дає йому знайти брильянт. Отже підсвідомість показує герою, що причину майбутньої біди потрібно шукати в саме в зміні обстановки помешкання. Велике просторе приміщення, осяяне сонячним світлом та діамантовим блиском, в якому грається хлопчик зі сну, Франко називає святинєю, тобто храмом. Цим храмом була для Ангаровича його сім'я. Дружина капітана, яка "зادля домашнього огнища" взялась до злочинного бізнесу - торгівлі "живим товаром", зруйнувала цей храм, призвівши до трагедії і себе і свою родину. Таким чином, сон Ангаровича є символічним пророцтвом майбутньої драми.

Вже прокинувшись, капітан замислюється, де його дружина могла взяти гроші на дорогі меблі та предмети розкоші, і все навкруги здається йому чужим та невідомим.

Схожий момент бачимо й в іншому творі письменника - романі "Перехресні стежки". Героїня роману, Регіна Стальська, розповідає своєму коханому, про те як в дитинстві їй часто ввижалося, що на вершечку гори лежить діамантова корона і манить своїм чудовим блиском. "Той діамантовий промінь живо, як ніколи, тремтить і міниться перед моїми очима, тягнеться чудовою ниткою від якогось високого, вільного сонячного вершка аж на дно мого серця. Мені ясно тепер: се мрія мого щастя, мрія, яка хоч раз у житті прокидається в кожній людині і тягне, і манить її кудись високо, в ясні простори. Певно, більшість тих, що йдуть шукати чудового діаманту, або збиваються з дороги в темнім лісі, або знаходять скляні черепки" [5; 405].

В наведеному моменті героїня сама тлумачить свій сон: " Мені тепер ясно, ... що тим моїм діамантом був ти, була твоя любов." [Там само.] Героїня втратила своє кохання через пиху та дурне виховання, не зрозуміла його, не розгледіла серед "скляних черепків". " Мені здавалось, що таких

діамантів я на дорозі свого життя знайду багато, що досить мені схилитись сюди або туди, щоб такий діамант попався мені в руку.", - говорить Регіна Рафаловичу. Доля жорстоко помстилась героїні роману, замінивши дорогоцінний камінь на камінь-дикар в особі садиста Стальського.

Як зазначає проф. І. Денисюк, образ дорогоцінного каменя зустрічається в багатьох творах письменника, зокрема в поезії збірки "Із днів журби" :

У біднім, прозаїчнім тім житті
се був момент казочний і кипучий,
се був неначе той брильянт блискучий,
що хтось найшов загублений в смітті [5; 20].

Пророчий сон сниться й самому Рафаловичу. Це сон про весілля, де в молодому він бачить самого себе, за народними повір'ями традиційно вважається нещасливим. Так як цей сон має виключно велике значення в контексті роману, він є детально проаналізованим в багатьох роботах, наприклад [1; 7], тому ми не будемо акцентувати на ньому увагу, а звернемося до іншого твору - "Основи суспільності", в якому також велика увага приділяється аналізу психології головних героїв.

Героїня незакінченого роману Франка " Основи суспільності" - Олімпія Торська - особа складна та неординарна. Тому, аналізуючи її характер, Франко вдається не лише до традиційних засобів характеротворення: портрет, обстановка, тощо, а й акцентує увагу на підсвідомості героїні, вдаючись до опису її снів та марень.

Роман починається зі сцени пробудження героїні від кошмарного сну: "Пані Олімпії Торській мусило щось страшне приснитися. Вона напруго кинулася в ліжку, затрепала ногами, мов підстрелений птах, розмахнула руками, мов потопаючи, і, вдарившись одною рукою о дерев'яну побічницю ліжка, закричала крізь сон:

- Рятуйте! Рятуйте!

В тій хвилі збудилася і прожогом сіла на ліжку. Широко розкриті очі блудили в пітьмі, що панувала у її покої. В грудях живо трепалося серце. Дихало швидко і важко, по цілому тілі пробігала дрож. Рука судорожно стискала ріг нічного столика, що стояв зараз обік ліжка. Сонна ще, ледве розбуркана думка не могла відразу похопитися і, мов птиця під градовою хмарою, металася і билася між якоюсь темною тривогою і невиразною ще певністю, що все пережите перед хвилею був сон, а не ява." [5; 144].

Вражає, з якою фізіологічною точністю Франко описує психічний стан героїні, яка щойно пережила уві сні якусь страшну подію. Щойно почала графиня заспокоюватись, як спів соловейка знову викликає в ній почуття тривоги; "І разом з тим живо став перед її очима й сон, усі ті остогидливі картини, що від двох місяців не переставали її мучити, мов гадюки висисаючи живу кров з її серця" [Там само]. Даний епізод твору побудовано на використанні асоціативно-сміслових зв'язків як текстоутворюючого засобу. Спів соловейка викликає в героїні асоціації за схожістю з якимись моментами сновидіння, в голосі пташки їй ввижається людська мова,, і вона пригадує свій кошмарний сон.

Сон Олімпії Торської носить ретроспективний характер. Вона згадує свою молодість, кохання до молодого вчителя своїх братів, нещасливе заміжжя. Цей сон, описаний письменником вже в цілком реалістичних барвах, і є не лише важливим чинником для розкриття характеру героїні, а й виступає в ролі експозиції твору.

Фактично, весь перший розділ є описом сну Торської та стану її психіки після пробудження. Разом з тим, перший розділ побудовано за принципом обрамлення, він розпочинається і закінчується сценою кошмарного пробудження героїні, Окрім цього, сон використовується також і в якості анафори, так як сім абзаців розділу починаються словами "сонна змора", яка "тягне", "затоплює", "здавлює серце" графині. Таким чином, зображення сновидіння є своєрідним засобом поетики твору.

Роман "Основи суспільності" має кримінальний сюжет. Твори написані в жанрі детективу часто розпочинаються зі сцени злочину, який потім розслідується. Франко чинить більш оригінально. Він описує на початку твору не сам злочин, а як його задум зароджується в підсвідомості героїні. Лише потім читач здогадається, про що нагадує Торській соловей, який витьохкує : "Патиком, патиком, патиком! Там тріс! Там тріс! Схаменись, схаменись!" [5; 146].

Друга частина роману також розпочинається сценою пробудження від сну. Але не самої Торської, а природи, яка є персоніфікованим свідком кримінальної драми. Графиня ще спить: " Перший раз від довгого часу сеї ночі спала твердо, спокійно. Перший раз не мучили її ніякі змори, не прокидалась, не кричала скрізь сон. Лежала горілиць, розкидавши руки, віддихала глибоко і рівно напівзакритим ротом, ... Вона спала смачно, твердо, спокійно, мов дитина по купелі, мов чоловік, що по довшій важкій слабкості прийшов до здоров'я і уперше заснув покріпляючим здоровим сном." [5; 307]. Чому ж графиня, яку досі мучили страшні кошмари стала спати спокійно? Як зазначає дослідниця творчості Франка Алла Ковальчук: "Олімпія купила спокій ціною злочину та кривавої жертви." [3; 100].

Таким чином, опис сну головної героїні грає важливу композиційну роль - поділяє твір на дві частини: до скоєння злочину та після нього.

Класичний психоаналіз трактує особистість як взаємодію свідомості, підсвідомості і надсвідомості, при чому надсвідомість здійснює своєрідну цензуру підсвідомості. Підчас сну, або психічної хвороби, вплив надсвідомості слабшає і підсвідомість проривається на поверхню. Аналізуючи страшні сновидіння Фрейд писав: "Страх указує на те, що пригнічене бажання виявились сильнішими за цензуру, або мало справдитись не зважаючи на неї" [7; 215].

Таким чином, змальовуючи поведінку своїх персонажів, зокрема страшні сні та марення Олімпії Торської, Франко пішов очевидно єдиним

правильним шляхом - пояснення її через сферу підсвідомого, що дало можливість побачити не лише явні, а й приховані наміри та бажання. При цьому письменник не лише констатує факт сьогоденішнього, хворобливого стану психіки, але й аналізує які обставини життя призвели до нього.

Хоча Франко працював над зазначеними творами ще до того, як Фрейд опублікував свої класичні праці з психоаналізу, вищезазначене дозволяє зробити висновок, що письменник завдяки геніальному таланту митця, впритул підійшов до сучасного розуміння сфери підсвідомого і блискуче використав психоаналіз в своїй творчості.

У подальшій перспективі бачимо дослідження сфери підсвідомого в інших творах письменника та розширення діапазону його елементів, зокрема шляхом аналізу асоціативно-сміслових зв'язків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Денисюк Іван "Усе мистецьке є символом" // Українське літературознавство. - 2001. - Вип. 64. - С. 3 - 12.
2. Дем'янов Ю.Г. "Диагностика психических нарушений". — С.-П.-1999.- 222с.
3. Ковальчук А. "Поетика характеротворення жінки-злочинниці". // Українське літературознавство. - Вип. 64. - С.89-101.
4. Фізер І. "Іван Франко : Від соціологічної до психологічної зумовленості літератури. // Слово і час. - 1993. - № 5. - С.53 - 59.
5. Франко І. Зібрання творів: у 50- ти т. - К., 1976- 1986. -Т.31. - 523 с., Т.19. - 502с., Т. 20.- 485 с.
6. Франко І. Моральні типи // Укр. Літературознавство. – Вип.. 64. – С. 148-154.
7. Фрейд Зигмунд. Вступ до психоаналізу. - К., 1998. - 498 с.